

تجزیه پایداری عملکرد دانه لاین‌های امیدبخش عدس در کشت پاییزه در شرایط دیم Stability analysis of grain yield of promising lentil lines in autumn sowing under dryland conditions

سیدحسین صباغ پور*

چکیده

صباغ پور، س. ح. ۱۳۸۵. تجزیه پایدار عملکرد، دانه لاین‌های امیدبخش عدس در کشت پاییزه در شرایط دیم. مجله علوم زراعی ایران. ۸ (۴): ۳۱۲-۳۲۲.

عدس غالباً به صورت دیم (۹۳ درصد) در کشور کشت می‌شود. دستیابی به ارقام با عملکرد بالا و پایدار و سازگار با شرایط دیم کشور، از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. این تحقیق به منظور بررسی و انتخاب ژنوتیپ‌های پرمحصول و سازگار با شرایط دیم با ۱۱ لاین و رقم در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی در چهار تکرار به مدت سه سال (۱۳۸۰-۸۳) در پنج ایستگاه تحقیقات کشاورزی کرمانشاه، لرستان، شیروان، گرگان و ایلام در شرایط دیم اجرا گردید. تجزیه واریانس مرکب بر روی داده‌های سه ساله انجام شد. نتایج تجزیه واریانس مرکب نشان داد که اثر متقابل سال × مکان، ژنوتیپ × مکان، ژنوتیپ × سال × مکان معنی‌دار هستند. برای تعیین ژنوتیپ‌های با عملکرد بالا و پایدار، تجزیه پایداری با استفاده از روش‌های ضریب رگرسیون فنلی و ویلکینسون، ضریب تغییرات محیطی، اکووالانس ریک، واریانس پایداری، مجموع رتبه، ضریب تبیین، روش غیرپارامتری رتبه، گزینش توام برای عملکرد و پایداری انجام شد. براساس روش ضریب رگرسیون فنلی و ویلکینسون (Finlay and Wilkinson, 1963) ژنوتیپ‌های FLIP92-12L، FLIP96-4L، ILL6037 و FLIP92-15L دارای سازگاری عمومی به همه محیط‌ها و ژنوتیپ FLIP92-12L به عنوان یک ژنوتیپ مناسب برای شرایط مطلوب محیطی انتخاب شدند. نتایج روش ضریب تغییرات محیطی نشان داد ژنوتیپ‌های FLIP92-12L، FLIP82-1L، ILL6037 و FLIP96-4L دارای عملکرد پایدار بودند. براساس روش‌های اکووالانس ریک، واریانس پایداری شوکلا و مجموع رتبه (RSM) عملکرد ژنوتیپ‌های FLIP82-1L، ILL6199 و FLIP92-12L پایداری بیشتر شناخته شد. حداکثر مقدار ضریب تبیین مربوط به ژنوتیپ FLIP92-12L بود. براساس روش غیرپارامتری رتبه (Rank) و گزینش توام برای عملکرد و پایداری، عملکرد دو ژنوتیپ FLIP 92-12L و FLIP 82-L عملکرد پایداری بودند. با توجه به نتایج روش‌ها و پارامترهای مختلف پایداری ژنوتیپ‌های FLIP 92-12L و FLIP 82-1L سازگاری خیلی خوبی به محیط‌های مختلف نشان دادند و به عنوان ژنوتیپ‌های برتر شناخته شدند.

واژه‌های کلیدی: عدس، پارامترهای پایداری، پایداری عملکرد، سازگاری، کشت پاییزه، شرایط دیم.

مقدمه

گیاه عدس به لحاظ استفاده آن در غذای انسان، علوفه دامی و حاصلخیزی خاک در نظام‌های زراعی در غرب آسیا و شمال آفریقا از اهمیت خاصی برخوردار است (Sarker et al., 2004). عدس به لحاظ نیاز کمی که به آب دارد، در اکثر دیمزارها به همراه نخود به جای آیش در تناوب با غلات قرار می‌گیرد. ضمناً با قابلیت تثبیت ازت اتمسفری در حاصلخیزی خاک برای کشت غلات سال بعد می‌تواند مفید واقع گردد (پیغمبری، ۱۳۶۷). سطح زیر کشت این محصول در ایران ۲۱۵۱۸۰ هکتار است که ۹۳٪ درصد آن در شرایط دیم کشت گردید (بی نام، ۱۳۸۴). ایران به لحاظ سطح زیر کشت این محصول رتبه چهارم در جهان بعد از هند، ترکیه و کانادا به خود اختصاص داده است. کانادا با ۱۳۰۶ کیلوگرم در هکتار بالاترین و ایران با ۴۵۷ کیلوگرم در هکتار، پایین‌ترین عملکرد در واحد سطح را دارند. عوامل مختلفی در پایین بودن عملکرد گیاه عدس مؤثر می‌باشند. از عوامل مهم پایین بودن عملکرد، پتانسیل پایین عملکرد و عدم سازگاری ارقام محلی به شرایط دیم می‌باشد (Sabaghpour et al., 2004).

زمانی که ارقام در شرایط مختلف محیطی مورد مقایسه قرار می‌گیرند، عملکردشان نسبت به یکدیگر ممکن است یکسان نباشد، یک رقم ممکن است در بعضی شرایط محیطی حداکثر عملکرد را داشته باشد ولی رقم دیگر در شرایط دیگر عالی باشد. تغییرات در عملکرد ارقام در طیفی از شرایط محیطی مختلف، به اثر متقابل ژنوتیپ × محیط نسبت داده می‌شود. معمولاً به نژادگران در جستجوی انتخاب ژنوتیپ‌هایی می‌باشند که علاوه بر عملکرد بالا، نقش اثر متقابل ژنوتیپ × محیط باشد. اثر متقابل ژنوتیپ × محیط ناشی از تغییر در میزان اختلاف بین ژنوتیپ‌ها در محیط‌های متفاوت و یا تغییر در رتبه‌بندی نسبی ژنوتیپ‌ها می‌باشد. به عبارت دیگر عدم تغییرات عملکرد ژنوتیپ‌ها در مکان‌ها و سال‌های مختلف به عنوان ژنوتیپ‌های پایدار نامیده

می‌شوند (Fernandez, 1991). به علت وجود اثر متقابل ژنوتیپ × محیط، ارزیابی ارقام جدید در محیط‌های مختلف توسط به نژادگران ضروری است. از آنجائی که تجزیه و تحلیل روش‌های معمول تجزیه و تحلیل روش‌های معمول مثل تجزیه واریانس مرکب فقط اطلاعاتی در مورد اثر متقابل ژنوتیپ × محیط به دست می‌دهد، محققین روش‌های متفاوتی را جهت تعیین میزان پایداری عملکرد ارقام و گروه‌بندی آن‌ها به کار برده‌اند. فرانسیس و کانبرگ (Francis and Kannenberg, 1978)، ضریب تغییرات (CV) هر ژنوتیپ در محیط‌ها را برای تعیین میزان پایداری عملکرد ارقام معرفی کردند. کنگ (Kang, 1988) روش مجموع رتبه (Rank-Sum Method) را برای گزینش ژنوتیپ‌های پایدار با عملکرد بالا پیشنهاد کرد. فینلی و ویلکینسون (Finlay and Wilkinson, 1963) از روش تجزیه رگرسیون استفاده کردند و بیان داشتند ژنوتیپ‌هایی که دارای شیب بزرگ‌تر از یک هستند دارای عملکرد بالا در محیط‌های مطلوب می‌باشند. حساسیت این ژنوتیپ‌ها به تغییرات محیطی زیادتر است و سازگاری اختصاصی با محیط‌های مناسب دارند. ژنوتیپ‌هایی که دارای شیب برابر با یک یا نزدیک به یک هستند دارای سازگاری عمومی به همه محیط‌ها می‌باشند. ژنوتیپ‌هایی که دارای شیب کمتر از یک هستند به محیی‌های نامطلوب (با عملکرد پائین) سازگار هستند. ریک (Wrick, 1962) پارامتر (W_i) را معرفی کرد که در این پارامتر از اثر متقابل ژنوتیپ × محیط برای هر ژنوتیپ به عنوان پارامتر پایداری استفاده می‌شود. کنگ (Kang, 1993) روش گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری را بر اساس واریانس پایداری شوکلا (σ_i^2) ارائه کرد. طبق پارامتر واریانس پایداری شوکلا ژنوتیپ‌های پایدار است که مقدار واریانس آن ژنوتیپ در محیط‌های مختلف حداقل باشد. ضریب تشخیص یا تبیین روابط رگرسیونی می‌تواند برای بررسی پایداری به کار رود. استفاده از ضریب تبیین برای تعیین ژنوتیپ‌های پایدار در

مواد و روش ها

به منظور بررسی و انتخاب ارقام پرمحصول با عملکرد پایدار و سازگار به شرایط آب و هوایی دیم کشور، این تحقیق با ۱۰ لاین و رقم به همراه رقم شاهد محلی (قروین) در قالب طرح بلوک های کامل تصادفی با چهار تکرار در پنج ایستگاه تحقیقات کشاورزی سرارود (کرمانشاه)، کوهدشت (لرستان)، خراسان (شیروان)، گلستان (گنبد) و شیروان چرداول (ایلام) به مدت سه سال (۸۳-۱۳۸۰) اجرا شد. لاین های مورد بررسی در این آزمایش پس از ارزیابی در آزمایشات مقدماتی، A و B در ایستگاه های مذکور و برتری خصوصیات زراعی آنها نسبت به شاهد آزمایش، جهت ارزیابی عملکرد و پایداری انتخاب شدند. هر لاین و رقم در چهار خط ۴ متری با فاصله خطوط ۲۵ سانتیمتری با فاصله بوته ۲ سانتی متر کشت شد. عملیات آماده سازی زمین شامل شخم و دیسک و ایجاد خطوط کشت در پاییز بوده و کاشت بذور در اواخر آبان یا اوائل آذر ماه هر سال انجام گرفت. همچنین معادل ۲۰ کیلوگرم ازت خالص و ۳۰ کیلوگرم P_2O_5 در هکتار قبل از کاشت به خاک اضافه گردید. در طول دوران رشد و نمو علاوه بر مراقبت های معمول زراعی نظیر وجین علف های هرز در دو نوبت، از صفات مورد نظر مانند تعداد روزها از کاشت تا ۵۰٪ گلدهی و رسیدن کامل، تیپ بوته و ارتفاع بوته و وزن صد دانه یادداشت برداری های لازم به عمل آمد. در زمان برداشت دو خط وسط پس از حذف ۲۵ سانتی متر از ابتدا و انتهای هر خط یعنی با طول ۳/۵ متر و با سطح برداشت ۱/۷۵ مترمربع برداشت گردید. در تجزیه واریانس مرکب، سال و مکان به عنوان عامل تصادفی و ژنوتیپ به عنوان عامل ثابت در نظر گرفته شد. در تجزیه پایداری از روش های گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری (Kang, 1993)، ضریب تغییرات محیطی (Francis and Kanenberg, 1978)، اکوالانس ریک (Wrick, 1962)، واریانس پایداری شوکلا (Shokla, 1972)، ضریب رگرسیون فینیلی و

آزمایشات ناحیه ای عملکرد توسط پینتوس (Pinthus, 1973) پیشنهاد گردید.

دشتکی و همکاران (۱۳۸۳) از روش های ضریب تغییرات محیطی، روش رگرسیونی و گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری را برای تعیین پایداری ۲۰ لاین و رقم گندم استفاده کردند که نتایج حاصل از روش های مختلف تقریباً مشابه بود. ارشد و همکاران (Arshad et al., 2003) به منظور بررسی اثر متقابل ژنوتیپ در محیط در ارقام نخود از ضریب خط رگرسیون فینیلی و ویلکینسون استفاده کردند و ژنوتیپ های C44، NCS950183 و 93009 را به عنوان ژنوتیپ های پایدار معرفی کردند. بخش و همکاران (Bakhsh et al., 1991) با ارزیابی ۱۰ رقم عدس در ۶ منطقه مختلف در پاکستان گزارش کردند که ارقام ناپایدار به تغییرات محیطی بسیار حساس بودند و با تغییر کمی در شرایط آب هوایی محیط ها، عملکرد دانه ارقام بسیار تغییر می کرد. کومار و همکاران (Kumar et al., 2005) با استفاده از روش های مختلف پایداری در ۴۴ ژنوتیپ عدس گزارش کردند که ژنوتیپ های DPL-55، DPL-15 و IPL-71 از پایداری عملکرد بالایی برخوردار بودند.

در ایران معمولاً عدس در شرایط دیم در بهار کشت می شود. کشت پاییزه عدس به لحاظ افزایش راندمان بهره روی مصرف آب موجب افزایش عملکرد دانه نسبت به کشت بهاره در شرایط دیم می شود (Sabaghpour, 2006). دستیابی به ارقامی که بتواند به طیف وسیعی از مناطق سازگار باشد، یکی از اهداف مهم برنامه های به نژادی می باشد (Mohebodini, et al. 2006). نظر به اهمیت عدس در تأمین پروتئین، تثبیت ازت هوا توسط ریشه آن در خاک، گیاهی مهم در تناوب زراعی با غلات در شرایط دیم محسوب می گردد. با توجه به میانگین عملکرد پایین این محصول در شرایط دیم کشور، دستیابی به ارقام پرمحصول با عملکرد پایدار و سازگار به کشت پاییزه در شرایط دیم ضروری می باشد.

ویلکینسون (Finlay and Wilkinson, 1963)، ضریب تشخیص (Pinthus, 1973) و معیار مجموع رتبه (Kang, 1988) استفاده گردید. برای انجام تجزیه واریانس ساده و مرکب از نرم افزار MSTATc، برای تجزیه پایداری از IRRISTAT و برای رسم نمودار از نرم افزار Statistica استفاده شد.

نتایج و بحث

نتایج تجزیه واریانس مرکب سه ساله در مناطق مختلف نشان داد که اثر متقابل سال $\times$ مکان، ژنوتیپ $\times$ مکان و اثر متقابل ژنوتیپ $\times$ سال $\times$ مکان در سطح احتمال یک درصد معنی دار بود (جدول ۱). وجود اثر متقابل معنی دار ژنوتیپ $\times$ محیط (G $\times$ E) مؤید این است که گزیش لاین ها براساس عملکرد تنها مناسب نیست و باید تجزیه پایداری عملکرد برای ارزیابی و انتخاب ژنوتیپ های برتر انجام شود.

ضریب رگرسیون خطی (b_i) روش فینلی و ویلکینسون (Finlay and Wilkinson, 1963) برای ژنوتیپ ها محاسبه گردید و نتایج نشان داد که ژنوتیپ های ۴، ۶، ۸ و ۳ ضریب رگرسیون نزدیک به ۱ داشته (جدول ۲) و این ژنوتیپ ها دارای سازگاری

عمومی به همه محیط ها می باشند. ژنوتیپ های ۵، ۱ و ۲ دارای بالاترین میزان ضریب رگرسیون بودند. ژنوتیپ ۵ دارای بالاترین عملکرد بوده به عنوان ژنوتیپ مناسب به شرایط مطلوب محیطی انتخاب شد. ژنوتیپ های ۱۱، ۱۰ و ۷ ضرایب رگرسیونی کمتر از یک داشته و به محیط های نامطلوب (با عملکرد پایین) سازگار می باشد. حمدی و همکاران (Hamdi et al., 1992) با استفاده از این روش لاین عدس IL، پایداری لاین برای شرایط دیم در کشور لبنان و سوریه معرفی نمودند.

بر اساس روش پیشنهادی ریک (Wrick, 1962) ژنوتیپی که W_i^2 کمتری داشته باشد، نوسانات کمتری در محیط داشته و پایداری تر است. شوکلا (Shokla, 1972) پیشنهاد کرد، ژنوتیپی پایدار است که مقدار واریانس پایداری آن حداقل باشد. براساس روش های ریک و شوکلا ژنوتیپ های ۲، ۹ و ۵ پایدار بودند (جدول ۲). امیری (۱۳۷۵) در بررسی سازگاری و پایداری عملکرد ارقام گندم دوروم در مناطق دیم گرمسیر و نیمه گرمسیر کشور با استفاده از روش های ریک و شوکلا رقم سیمره را به عنوان پایداری ترین رقم در بین ژنوتیپ های مورد مطالعه معرفی نمود.

جدول ۱- تجزیه واریانس مرکب سه ساله برای صفت عملکرد دانه ژنوتیپ های عدس در کشت پاییزه در سال ها و مکان های مختلف

Table 2. Combined analysis of variance for grain yield of lentil genotypes in autumn planting in different locations and years

S.O.V.	منابع تغییرات	درجه آزادی df	میانگین مربعات MS
Year (Y)	سال	2	5981019 ^{ns}
Location (L)	مکان	4	20614176 ^{ns}
Y $\times$ L	سال $\times$ مکان	8	8560058 ^{**}
Rep (YL)	تکرار در سال و مکان	45	200160
Error a	خطای a		
Genotype (G)	ژنوتیپ	10	624481 ^{ns}
G $\times$ Y	ژنوتیپ $\times$ سال	20	254834 ^{ns}
G $\times$ L	ژنوتیپ $\times$ مکان	40	415435 ^{**}
G $\times$ Y $\times$ L	ژنوتیپ $\times$ سال $\times$ مکان	80	178793 ^{**}
Error b	خطای b	450	50187

** : Significant of 1% probability level.

** : معنی دار در سطح احتمال ۱٪.

ns: Non- significant

ns: غیر معنی دار

جدول ۲- پارامترهای مختلف پایداری در ژنوتیپ های عدس برای عملکرد دانه

Table 2. Different stability parameters for grain yield of lentil genotypes

شماره ژنوتیپ Genotype No.	ژنوتیپ Genotype	میانگین عملکرد Yield (kg ha ⁻¹)	ضریب تغییرات CV _i	اکووالانس Wi ²	واریانس پایداری (σ _i ²)	ضریب خط رگرسیون b _i	انحراف از خط رگرسیون S ² di	ضریب تبیین Ri ²	مجموع رتبه RSM
1	FLIP 97-1L	1078	59.04	526989	38702	1.195	29739	0.92	10
2	FLIP 82-1L	1143	48.46	264608	15875	1.045	19787	0.94	3
3	FLIP 92-15L	969	57.38	809045	63241	0.975	62064	0.80	19
4	FLIP 96-9L	999	54.62	504375	36734	0.995	38791	0.87	12
5	FLIP 92-12L	1263	52.76	470222	33763	1.276	14488	0.97	4
6	FLIP 96-4L	1063	51.72	684141	52374	0.979	52503	0.83	14
7	ILL 7946	996	50.86	638883	48436	0.899	46221	0.82	16
8	ILL 6037	1110	48.99	614042	46275	0.976	47072	0.84	9
9	ILL 6199	1044	52.99	380049	25918	1.014	29175	0.90	9
10	گچساران	1091	58.35	2573065	216710	0.894	194861	0.52	15
11	رقم شاهد محلی	871	56.45	1538964	126744	0.749	100501	0.58	21

جدول ۳- شاخص پایداری و Y_{Si} جهت گزینش توام برای عملکرد دانه و پایداری ژنوتیپ‌های عدس

Table 4. Stability indices and y_{si} for simultaneous selection for yield and stability in lentil genotypes

شماره ژنوتیپ Genotype No.	ژنوتیپ Genotype	میانگین عملکرد Yield (kg ha^{-1})	رتبه بندی عملکرد Yield rank ($\bar{Y}$)	ضریب اصلاحی برای $\bar{Y}$ Adjustment to $\bar{Y}$	رتبه تصحیح شده Adjusted ($\bar{Y}$)	اکووالانس ریک Wi^2	واریانس پایداری σ_i^2	رتبه بندی پایداری Stability rating	اثر توام عملکرد و پایداری Y_{Si}
1	FLIP 97-1L	1078	7	+1	8	526989	38702	-8	0
2	FLIP 82-1L	1143	10	+1	11	264608	15875	0	11
3	FLIP 92-15L	969	2	+1	3	809045	63241	-8	-5
4	FLIP 96-9L	999	4	+1	5	504375	36734	-8	-3
5	FLIP 92-12L	1263	11	+2	13	470222	33763	-8	5
6	FLIP 96-4L	1063	6	+1	7	684141	52374	-8	-1
7	ILL 7946	996	3	+1	4	638883	48436	-8	-4
8	ILL 6037	1110	9	+1	10	614042	46275	-8	2
9	ILL 6199	1044	5	+1	6	380049	25918	-4	2
10	گچساران	1091	8	+1	9	2573065	216710	-8	1
11	رقم محلی قزوین (شاهد)	871	1	0	1	1538964	126744	-8	-7

$LSD_{0.05} = 299.7 (\text{Kg ha}^{-1})$

$LSD_{0.01} = 397.9 (\text{Kg ha}^{-1})$

Mean Y_{Si} value = +0.09

بر اساس روش فرانسیس و کاننبرگ (Francis and Kannenberg, 1978) ژنوتیپی مطلوب است که حداقل ضریب تغییرات (CV_i) و حداکثر عملکرد را در بین ژنوتیپ ها برخوردار باشد. بنابراین در شکل ۱ ژنوتیپ ها با توجه به ضریب تغییرات محیطی و میانگین عملکرد دانه نقطه یابی شده اند که چهار گروه ژنوتیپ ایجاد شد:

۱- گروه یک: ژنوتیپ های FLIP92-12L، FLIP82-1L، ILL6037 و FLIP96-4L با عملکرد بالا و تغییرات کمتر

۲- گروه دو: ژنوتیپ های FLIP92-1L و گچساران با عملکرد بالا و تغییرات زیاد

۳- گروه سه: ژنوتیپ های ILL7946 و ILL6199 با عملکرد پایین و تغییرات کمتر

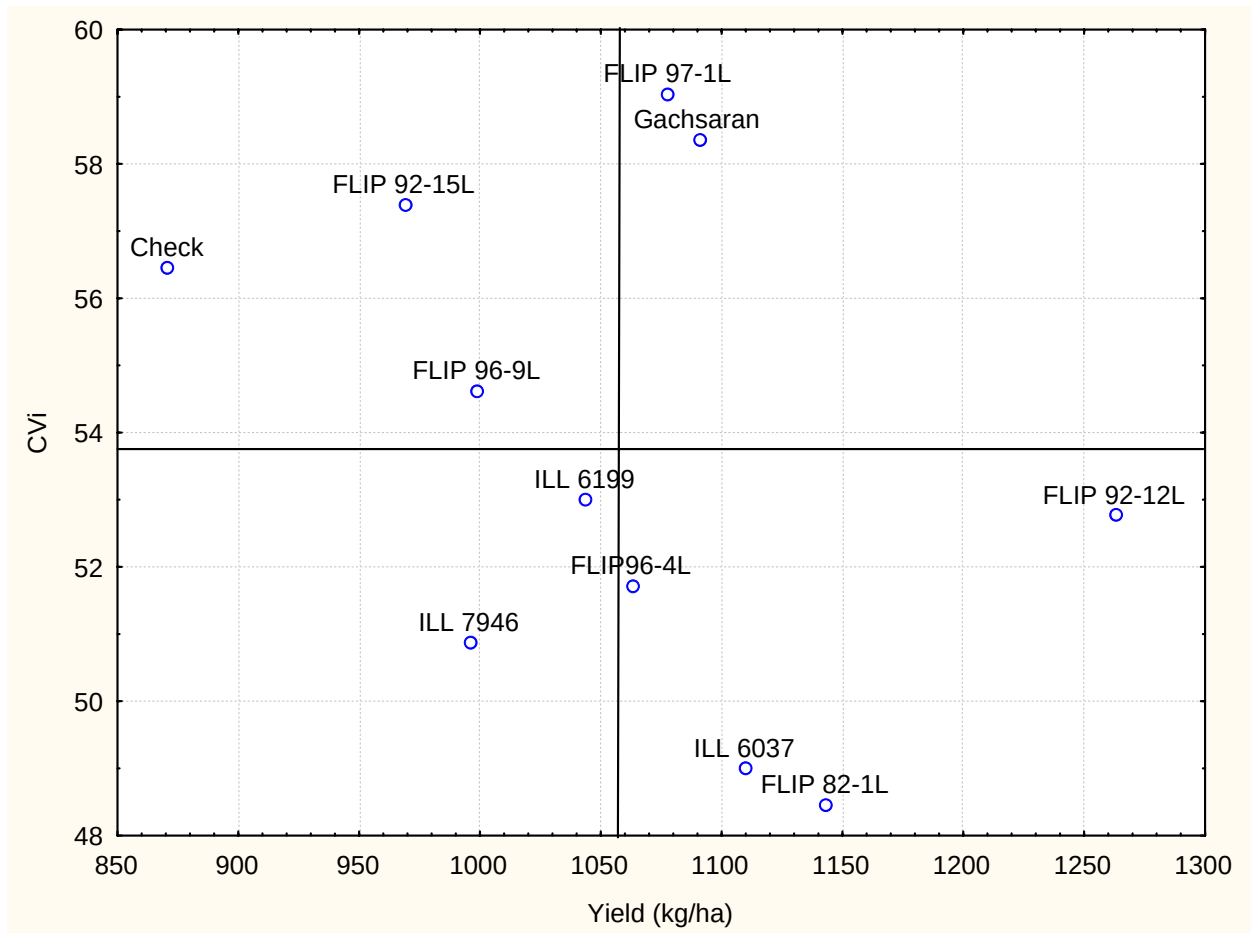
۴- گروه چهار: ژنوتیپ های FLIP96-9L، FLIP 92-15L و رقم محلی با عملکرد پایین و تغییرات زیاد

ژنوتیپ های گروه یک دارای حداکثر عملکرد و پایین ترین ضریب تغییرات محیطی می باشند. بنابراین به عنوان مناسب ترین ژنوتیپ ها از نظر عملکرد و پایداری در نظر گرفته شدند. جاوید فر و همکاران (۱۳۸۳) بر اساس این روش ژنوتیپ های کلزا SLM046, Parade, Licord, Formax را به عنوان ژنوتیپ های پایدار معرفی کردند. با استفاده از روش مجموع رتبه (RSM)، ژنوتیپ های ۲، ۵، ۸ و ۹ به عنوان ژنوتیپ ها پایدار شناخته شدند (جدول ۲). صباغ نیا و همکاران (Sabaghnia et al., 2006) روش مجموع رتبه را مناسب ترین روش غیر پارامتری برای تعیین لاین های با عملکرد بالا و پایدار معرفی کردند و در نهایت با استفاده از این روش و روش های دیگر غیر پارامتری، لاین FLIP 92-12 L را پایدارترین لاین عدس جهت کشت بهاره در مناطق سرد کشور نام بردند.

ضریب تبیین مدل رگرسیونی معیار دیگری است که برای بهبود تصمیم گیری بر اساس مدل رگرسیونی

پیشنهاد شده است و بر این اساس هر چه میزان ضریب تبیین بیشتر باشد اعتبار مدل رگرسیونی بالاتر است. بر این اساس ژنوتیپ ۵ دارای حداکثر میزان ضریب تبیین است. دهقانپور و مقدم (۱۳۷۸) در بررسی هیبریدهای زودرس و خیلی زودرس ذرت از روش های مختلف پایداری از قبیل گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری، واریانس محیطی، ضریب تغییرات، اکووالانس ریک، ضریب تبیین و ضریب رگرسیون استفاده کردند و گزارش کردند که استفاده از ضریب تبیین در گزینش ارقام پر محصول مفیدتر از سایر روش ها بوده است.

از شاخص Y_{si} جهت گزینش توام برای عملکرد و پایداری که توسط کنگ (Kang, 1988) معرفی گردیده است، استفاده شد. نتایج نشان داد ژنوتیپ های شماره ۲ (FLIP 82- 1L)، شماره ۵ (FLIP 92-12L)، شماره ۸ (ILL 6037)، شماره ۱ (ILL 6199)، شماره ۱۰ (گچساران) به عنوان ژنوتیپ های پایدار شناخته شدند. ولی ژنوتیپ های شماره ۲ ($Y_{si} \geq 11$)، شماره ۵ ($Y_{si} = 5$) پایدارتر نسبت به بقیه ژنوتیپ ها (شماره های ۸، ۱ و ۱۰) هستند. ژنوتیپ های شماره ۱۱ (رقم محلی)، شماره ۳ (FLIP 92-15L) و شماره ۷ (ILL 7946) به ترتیب با $Y_{si} = -11$ ، $Y_{si} = -5$ و $Y_{si} = -4$ ضعیف ترین ژنوتیپ ها از نظر پایداری شناخته شدند (جدول ۳). چوگان (۱۳۷۸) با استفاده از این روش هیبرید ذرت پر محصول $K144 \times K702$ را مناسب ترین هیبرید تشخیص داد. مقدم (۱۳۸۲) روش گزینش توام برای عملکرد و پایداری را با سایر آماره های مختلف پایداری از جمله واریانس محیطی، ضریب تغییرات محیطی، ضریب رگرسیون، انحراف از خط رگرسیون و ضریب تبیین مورد مقایسه قرار داد و نتیجه گرفت که با استفاده از روش گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری به دلیل تأکید بیشتر بر جزء پایداری، می توان با اطمینان بیشتری فرایند گزینش را انجام داد. نتایج حاصل از تجزیه پایداری با روش غیر پارامتری رتبه (Rank) نشان داد که کمترین میزان میانگین رتبه متعلق به ژنوتیپ شماره ۵

شکل ۱- نمایش دوبعدی پراکنش ژنوتیپ‌های عدس بر حسب عملکرد دانه (کیلو گرم در هکتار) و ضریب تغییرات محیطی (CV_i)

Fig. 1. Two dimensional scatter diagram based on grain yield (kg/ha^{-1}) and coefficient of variation (CV_i) for lentil genotypes

شماره ۱ را به عنوان ژنوتیپ‌های پایدار معرفی نمود. روستایی و همکاران (۱۳۸۲) گزارش نمودند که روش رتبه (Rank) در شرایط دیم بهتر از سایر روش‌ها در گزینش ارقام پرمحصول و با عملکرد پایدار، به نژادگران را یاری می‌نماید و رقم گندم آذر ۲ را با استفاده از این روش پایدارترین رقم برای مناطق سردسیر و معتدل کشور معرفی کردند. کومار و همکاران (Kumar *et al.*, 2005) از روش‌های مختلفی جهت پایداری ژنوتیپ‌های عدس استفاده کردند و در نهایت ژنوتیپ‌های DPL-15، DPL-55 و IPL-71 را به عنوان ژنوتیپ‌های پایدار معرفی کردند. براساس نتایج این مطالعه ژنوتیپ‌های FLIP 82-1L و FLIP 92-12L

($R = 3/53$) و بعد از آن ژنوتیپ‌های شماره ۲ و شماره ۱ به ترتیب با رتبه‌های ۴/۶۷ و ۵/۹۳ که کمترین مقدار R را دارا بودند. باید توجه داشت کم بودن R نشان‌دهنده پرمحصول‌تر بودن ژنوتیپ می‌باشد. نتایج حاصل از انحراف معیار رتبه (SDR) نیز نشان داد که کمترین مقدار انحراف معیار رتبه مربوط به ژنوتیپ شماره ۲ ($SDR = 2/47$) و بعد از آن ژنوتیپ‌های شماره ۵ ($SDR = 2/67$) و شماره ۱ ($SDR = 2/69$) بود (جدول ۴). رقمی در روش غیرپارامتری رتبه رقمی پایدار محسوب می‌شود که نه تنها دارای میانگین رتبه کمتری باشد بلکه از کمترین میزان انحراف معیار رتبه نیز برخوردار باشد. بنابراین می‌توان ژنوتیپ‌های شماره ۵، شماره ۲ و

(به ترتیب با ۱۲۶۳ و ۱۱۴۳ کیلوگرم در هکتار) با توجه
 به عملکرد بالاتر از میانگین و رقم محلی و دارای
 شاخص پایداری بالا در اغلب روش ها به عنوان ارقام
 برتر انتخاب شدند.

جدول ۴- تجزیه پایداری عملکرد دانه ژنوتیپ های عدس به روش رتبه

Table 4. Stability analysis for yield of lentil genotypes using rank method

شماره ژنوتیپ Genotype No.	ژنوتیپ Genotype	میانگین عملکرد Yield (kg ha ⁻¹)	میانگین رتبه (R)	انحراف معیار رتبه (SDR)
1	FLIP 97-1L	1078	5.93	2.69
2	FLIP 82-1L	1143	4.67	2.47
3	FLIP 92-15L	969	6.27	3.94
4	FLIP 96-9L	999	6.47	2.94
5	FLIP 92-12L	1263	3.53	2.67
6	FLIP 96-4L	1063	5.67	3.37
7	ILL 7946	996	6.8	2.91
8	ILL 6037	1110	5.07	2.81
9	ILL 6199	1044	6.27	2.60
10	گچساران	1091	6.73	3.67
11	رقم محلی قزوین (شاهد)	871	7.73	3.51

References

منابع مورد استفاده

- امیری، ع. ۱۳۷۵. بررسی سازگاری و پایداری عملکرد ارقام گندم دوروم در مناطق دیم گرمسیر و نیمه گرمسیر کشور. مجله نهال و بذر، جلد ۱۲: ۴۸-۴۲.
- بی نام. ۱۳۸۴. آمارنامه کشاورزی سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲. وزارت کشاورزی، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی. ۲۵۱ صفحه.
- پیغمبری، ع. ۱۳۶۷. بررسی تنوع جغرافیایی و ژنتیکی در ارقام عدس. پایان نامه فوق لیسانس. گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشکده کشاورزی، دانشگاه تهران.
- جاویدفر، ف.، م. ح.، عالم خومرام، ح. ا. اوغان و ش. عزیزی نیا. ۱۳۸۳. تجزیه پایداری عملکرد دانه ژنوتیپ های زمستانه کلزا (*Brassica napus* L.). مجله نهال و بذر، جلد ۲: ۳۲۸-۳۱۵.
- چوگان، ر. ۱۳۷۸. بررسی پایداری عملکرد هیبریدهای ذرت دانه ای با استفاده از معیارهای مختلف پایداری. مجله نهال و بذر، جلد ۱۵: ۱۸۳-۱۷۰.
- دشتکی، م.، ا. یزدان سپاس، ت. نجفی میرک، م. ر. قنادها، ر. جوکار، م. ر. اسلامپور، ع. ا. مؤیدی، ا. ر. کوچکی، م. ناظری، م. س. عابدی اسکونی، غ. ر. امین زاده، ر. سلطانی، و. ش. عاشوری. ۱۳۸۳. بررسی پایداری عملکرد دانه و شاخص برداشت در ژنوتیپ های گندم نان (*Triticum aestivum* L.) زمستانه و بینابین. مجله نهال و بذر، جلد ۲۰: ۲۶۳-۲۷۹.
- دهقانپور، ز. و ع. مقدم. ۱۳۷۸. گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری هیبریدهای زودرس و خیلی زودرس ذرت. مجله نهال و بذر، ۱۵: ۲۱۷-۲۰۶.

روستایی، م.، د. صادق زاده اهری، ع. حسامی، ک. سلیمانی، ه. پاشاپور، ک. نادر محمودی، م. م. پورسیاه بیدی، م. احمدی، م. حسنیپور حسنی، و غ. عابدی اصل. ۱۳۸۲. بررسی سازگاری و پایداری عملکرد دانه ژنوتیپ‌های گندم نان در مناطق سردسیر و معتدل دیم. مجله نهال و بذر، جلد ۱۹: ۲۸۰-۲۶۳.
مقدم، ع. ۱۳۸۲. گزینش همزمان برای عملکرد و پایداری و مقایسه آن با آماره‌های مختلف پایداری. نهال و بذر، جلد ۱۹: ۱-۱۳.

Bakhsh, A., A. Ghafoor., M. Zubair and S. M. Iqbal, 1991. Genotype environment interaction for grain yield in lentil. Pakistan Journal of Agricultural Research 12: 102-105.

Fernandez, G. C. J. 1991. Analysis of genotype $\times$ environment interaction by stability estimates. Horticultural Sciences, 27: 947-950.

Finlay, K. W. and G. N. Wilkinson. 1963. The analysis of adaptation in a plant breeding programme. Aust. J. Agric. Res., 14: 742-754

Francis, T. R. and G. N. Kannenberg. 1978. Yield stability studies in short-season maize. 1. $\times$ A descriptive method for grouping genotypes. Can. J. Plant Sci., 58: 1029-1034.

Hamdi, A., W. Erskine and P. Gates. 1992. Adaptation of lentil seed yield to varying moisture supply. Crop Sci., 32: 987-990.

Kang, M. S. 1988. A rank-sum method for selecting high-yielding, stable corn genotypes. Cereal Research Communication, 16: 113-115.

Kang, M. S. 1993. Simultaneous selection for yield and stability in crop performance trials: Consequences for growers. Agron. J., 85: 754-757.

Kumar, R., S. K. Sharma, O. P. Luthra and S. Sharma. 2005. Phenotypic stability of lentil genotypes under different environments. Annals of Biology 21: 155-158.

Pinthus, M. J. 1973. Estimate of genotypic value: A proposed method. Euphytica, 22: 121-123.

Sabaghnia, N., H. Dehghani and S. H. Sabaghpour. 2006. Non-parametric methods for interpreting genotype $\times$ environment interaction of lentil genotypes. Crop Sci., 46 (11): 1100-1106.

Sabaghpour, S. H., M. Safikhani, A. Sarker, A. Gaffari and H. Ketata. 2004. Present status and future prospects of lentil cultivation in Iran. In: Proceeding of 5th European Conference on Grain Legumes. 7-11 June, Dijon, France.

Sabaghpour, S. H. 2006. Comparison of autumn over spring planting in lentil under dryland condition in Iran. In: Proceeding of 8th International Conference on Development of Drylands. Beijing, China

Sarker, A., A. Aydogan, S. H. Sabaghpour, I. Kusmenoglu, B. Sakr, W. Erskine and F. J. Muehlbauer. 2004. Lentil improvement for the benefit of highland farmers. In Proceedings of the 4th International Crop Science Congress. Brisbane, Australia.

Shokla, G. 1972. Some statistical aspects of partitioning genotype-environmental components of variability. Heredity, 29: 237-245.

Wrick, G. 1962. Über eine Methode zur Erfassung der Okologischen streubreite in Feldresuchen. Z. Pflanzen-Zuchtg, 47: 92-96.

Stability analysis of grain yield for promising lentil lines in autumn planting under dryland conditions

H. Sabaghpour

ABSTRACT

Sabaghpour, S. H. 2007. Stability analysis of grain yield for promising lentil lines in autumn planting under dryland conditions. Iranian Journal of Crop Sciences. 8 (4): 312-322.

Major lentil growing areas in Iran (93%) are in rainfed condition. Therefore, It is important to find genotype or genotypes with high yielding, Stable and adapted to rainfed conditions. The objective of these research was to study the stability of grain yield and adaptability of genotypes in promising lentil lines under dryland conditions. Experimental material included 11 lentil genotypes were studied using randomized complete block design with four replications at Kermanshah, Lorestan, Shirvan, Ilam and Gonbad field Research Stations during three successive growing seasons (2001-04). The results of combined analysis of variance showed that year $\times$ location, genotypes $\times$ location, year $\times$ location $\times$ genotypes were significant at 1% level of probability. Statistical methods used for measuring yield stability were coefficient of variation (C.V.), Shokla's stability variance, Wrink's ecovalance, rank-sum method, coefficient of determination (R^2), non-parametric methods of rank and simultaneous selection for yield and stability. On the basis of regression coefficient of Finlay and Wilkinson genotype FLIP 96-9L, FLIP 96-4L, ILL 6037 and FLIP 92-15L had general adaptability to over environments and genotype FLIP 92-12L was suitable for favorable environments. The result of coefficient of variation indicated that genotypes FLIP 92-12L, FLIP 82-1L, ILL 6037 and FLIP 96-4L were the most stable genotypes. Shokla's stability variance, Wrink 's ecovalance and rank-sum method introduced genotypes FLIP 82-1L, FLIP 92-12L and ILL 6199 as more stable and adapted genotypes. The highest coefficient of determination (R^2) belonged to genotype FLIP 92-12L. Result of stability analysis on grain yield using non-parametric methods of rank and simultaneous selection for yield and stability showed that genotypes FLIP 92-12L and FLIP 82-1 L were superior for stability and adaptation. Based on stability parameters, it can be concluded that genotypes FLIP 92-12L and FLIP 82-1 L were the more stable genotypes.

Key words: Lentil, Stability parameters, Yield stability, Autumn sowing, Dryland conditions.

Received: October 2006

- Faculty member, Dryland Agriculture Research Institute